

Emberi embriók megsemmisítése kontra közegészségügy területeit érintő kutatás és fejlesztési támogatás az eljárási szabályok tükrében

„Jót s jól! Ebben áll a nagy titok. Ezt ha nem érted,
Szánts és vess, s hagyjad másnak az áldozatot.”^[1]

Az Európai Unió Bírósága (a továbbiakban: Bíróság) a C-418/18 P. Puppinck és társai kontra Európai Unió Bizottsága (a továbbiakban: Bizottság) ügyében folytat tárgyalást az emberi embriók^[2] védelme érdekében fellépő Európai Polgári Kezdeményezésről.^[3] A jelen ügy újszerűsége abban rejlik, hogy ez a Bíróság előtt folyamatban lévő első olyan ügy, amelynek tárgyát a Bizottság által „sikeres európai polgári kezdeményezés” (vagyis az előírt küszöböt elérő európai polgári kezdeményezés) esetében végzett nyomon követés képezi.

I. AZ EURÓPAI POLGÁRI KEZDEMÉNYEZÉS JELENTŐSÉGE^[4]

Az Európai Polgári Kezdeményezés (a továbbiakban: kezdeményezés) a részvételi demokrácia egyik intézményi eszköze, amely által a tagállamok polgárai a Bizottságot „felkérlik”, hogy terjesszen elő az Európai Unió kompetenciájába tartozó, a kezdeményezésben megjelenő jogszabály-javaslatot.^[5]

A kezdeményezés jogi kereteit egyrészt a 2012/C 326/01 az Európai Unióról szóló szerződés és az Európai Unió működéséről szóló

[1] Kazinczy Ferenc: A nagy titok (1808).

[2] Az egészségügyről szóló 1997. évi CLIV. törvény (a továbbiakban: Eütv.) 165. § a) pontja alapján embrió: minden élő emberi embrió a megtermékenyítés befejeződése után a terhesség 12. hetéig. A Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvény 175. § (5) bekezdése alapján embrió alatt az anya testéből kikerült, valamint az emberi reprodukcióra irányuló különleges eljárás során létrejött, illetve létrehozott, a méhbe be nem ültetett embriót is érteni kell.

[3] Az Európai Unió Bírósága, 2019.

[4] 211/2011/EU rendelet 7. cikk (1) és (2) bekezdései kimondják, hogy a tagállamok legalább egynegyedéből származó, legalább egymillió uniós polgár kezdeményezheti, hogy a Bizottság - hatáskörén belül - javasolja az uniós jogalkotónak jogi aktus elfogadását a Szerződés végrehajtása céljából (európai polgári kezdeményezés). Magyarországon legalább 16.500 fő aláírása szükséges ahhoz, hogy aláírással rendelkező tagállamnak minősüljön.

[5] A Lisszaboni szerződés vezette be.

szerződés 11. cikkének (4) bekezdése,^[6] másrészt a polgári kezdeményezésről szóló Európai Parlament és a Tanács 211/2011/EU rendelete rögzíti. A protokoll értelmében először a Bizottságnak – a rendeletben rögzített feltételek fennállása esetén^[7] – nyilvántartásba kell vennie a javasolt kezdeményezést, ezt követően kezdődhet meg az ellenőrizhető személyi adatokat tartalmazó^[8] támogató nyilatkozatok összegyűjtése megadott időtartamon^[9] belül. Az aláírt kezdeményezést a Bizottsághoz kell benyújtani, aki meghatározza az arra vonatkozó jogi, illetve politikai következtetéseit, világosan, érthetően és részletesen indokolja a tervezett intézkedéseit, majd közzéteszi a kezdeményezést a nyilvántartásban^[10] vagy ennek hiányában az elutasítás okairól és a jogorvoslati lehetőségekről ad tájékoztatást. A Bizottságot munkájában a polgári kezdeményezéssel foglalkozó bizottság és az európai polgári kezdeményezéssel foglalkozó szakértői csoport segíti.

II. „EGY KÖZÜLÜNK”^[11] EURÓPAI POLGÁRI KEZDEMÉNYEZÉS CÉLJA

Ez a második^[12] regisztrált kezdeményezés az Európai Unióban. Célja, hogy előmozdítsa az emberi élet védelmét a fogantatástól kezdve, így az emberi embrió méltóságának és integritásának tiszteletben tartását is. Az emberi embrió fogalmát az emberi lény fejlődésének kezdeteként definiálja a Bíróság az Oliver Brüstle kontra Greenpeace eV. ügy^[13] kapcsán. Ebben az ügyben tért ki a bíróság arra,

[6] Az Európai Unióról szóló szerződés 11. cikk (4) bekezdése kimondja, hogy legalább egymillió uniós polgár, akik egyben a tagállamok egy jelentős számának állampolgárai, kezdeményezheti, hogy az Európai Bizottság – hatáskörén belül – terjesszen elő megfelelő javaslatot azokban az ügyekben, amelyekben a polgárok megítélése szerint a Szerződések végrehajtásához uniós jogi aktus elfogadására van szükség.

[7] 211/2011/EU rendelet 4. cikk (2) bekezdés alapján a) megalakult a polgári bizottság és a 3. cikk (2) bekezdésének megfelelően kijelölték a kapcsolattartó személyeket; b) a javasolt polgári kezdeményezés nem esik nyilvánvalóan a Bizottság azon hatáskörén kívül, hogy a Szerződések végrehajtásához uniós jogi aktusra irányuló javaslatot nyújtson be; c) a javasolt polgári kezdeményezés nem nyilvánvalóan visszaélészerű, komolytalan vagy zaklató jellegű; és d) a javasolt polgári kezdeményezés nem nyilvánvalóan ellentétes az Uniónak az EUSZ 2. cikkében foglalt értékeivel.

[8] Magyarországon személyazonosító igazolvány, útlevelel vagy személyi azonosító szám (személyi szám).

[9] 211/2011/EU rendelet 5. cikk (5) bekezdés szerint legfeljebb 12 hónapon keresztül.

[10] Az Európai Parlament jelentése, 2010.

[11] Együtt az Életért Közhasznú Egyesület 2890 Tata, Postafiók 75.

[12] A „One of Us” vagyis „Egy közülünk” európai polgári kezdeményezés mellett a „Right2Life” kezdeményezés célja, hogy a Bizottság kezdeményezzen jogszabályt, amely kimondja: az ivóvízhez való hozzáférés alapvető jog, a víz nem árucikk. A „Stop Vivisection” vagyis „Állítsuk le az élveboncolást” kezdeményezés célja, hogy a Bizottság kezdeményezze a jelenlegi állatvédelmi irányelv helyett olyan jogszabály megalkotását, amely nem engedélyezi a kísérletezést élő állatokkal, hanem kizárólag az emberek számára „közvetlenül releváns” adatok felhasználását teszi lehetővé. A „Tiltsák be a glifozátot, és védjék meg az embereket és a környezetet a mérgező növényvédő szerektől!” író célja a glifozáttartalmú gyomirtó szerek tilalma, amely szerekkel való érintkezést összefüggésbe hozták a rák kialakulásával az emberi szervezetben, és amely szereknek való kitettség az ökoszisztémák pusztulásához vezetett.

[13] C-34/10. ügy

hogy a biotechnológiai találmányok jogi oltalmáról szóló, 1998. július 6-i 98/44/EK európai parlamenti és tanácsi irányelv 6. cikke (2) bekezdésének c) pontja értelmében „emberi embriónak” minősül minden emberi petesejt már a megtermékenyítés szakaszától kezdve, mindazon megtermékenyítetlen emberi petesejt, amelybe egy érett emberi sejtől származó sejtmagot ültettek át, valamint mindazon megtermékenyítetlen emberi petesejt, amelyet szűznemzés útján osztódásra és továbbfejlődésre ösztönöztek; a nemzeti bíróságnak kell a tudomány állására tekintettel meghatároznia, hogy az emberi embrióból a blastocysta-szakaszban nyert összejt „emberi embriónak” minősül-e fenti irányelv alapján; a szabadalmazhatóság köréből való kizárás a tudományos kutatás céljára történő alkalmazásra is vonatkozik, mivel kizárólag az emberi embrión alkalmazott gyógyászati vagy diagnosztikai célú, és annak javát szolgáló alkalmazás lehet szabadalom tárgya; kizárja a találmány szabadalmazhatóságát, ha a szabadalmi bejelentés tárgyát képező műszaki információ megköveteli az emberi embriók előzetes elpusztítását vagy alapanyagként történő alkalmazását, bármelyik szakaszban is kerül sor ezekre, még akkor is, ha a bejelentett műszaki információ leírása nem említi az emberi embriók alkalmazását. A jelen cikkben elemzett kezdeményezés fentiekre hivatkozással indítványozta, hogy az Európai Unió fejezze be minden, emberi embriók feltételezhető elpusztításával járó tevékenység finanszírozását, különösen a kutatást, fejlesztési támogatásokat a közegészségügy területén. Álláspontja szerint ez a cél az Európai Unió pénzügyi szabályozásának megváltoztatásán, a költségvetése felhasználásán keresztül valósítható meg.^[14] Épp ezért a kezdeményezők három jogszabály-javaslatot tettek. Az Európai Közösségek általános költségvetésére alkalmazandó 2002. június 25i 1605/2002/EK (költségvetési) rendelet ne finanszírozzon olyan tevékenységet, amelyben ténylegesen vagy feltételezhetően emberi embriókat pusztítanak el. A „Horizont 2020” kutatási és innovációs keretprogram (2014–2020) létrehozásáról szóló európai parlamenti és tanácsi rendelet zárja ki az összes támogatásból az olyan kutatási tevékenységeket, amelyek során emberi embriókat semmisítenek meg, beleértve az összejtek^[15] beszerzésére irányuló ilyen tevékenységeket is, valamint a bármely fázisban lévő emberi embrionális összejteket felhasználó kutatásokat.^[16] A fejlesztési együttműködés finanszírozási eszközének létrehozásáról szóló, 2006. december 18i 1905/2006/EK európai parlamenti és tanácsi rendelet alapján az Unió támogatása ne legyen felhasználható közvetlenül vagy közvetve abortuszok finanszírozására, sem olyan szervezetek finanszírozására, melyek ösztönzik vagy elősegítik az abortuszokat.^[17]

[14] Egy közülünk, 2019.

[15] Össejtek azok a sejtek, amelyek mind differenciálódásra, mind önmaguk megújítására képesek (ld.: Mándl, 2015, 87).

[16] Kovács, 2007, 32-35.

[17] E rendeletben nincs utalás a Nemzetközi Népesedési és Fejlesztési Program reprodukív és a szexuális egészség, egészségügy, jogok, szolgáltatások, termékek, oktatás és tájékoztatás kifejezéseire, a Kairói Akcióprogram elveire és a Millenniumi Fejlesztési Célokra, különösen az egészségügyről és anyai halandóságról szóló célra, mely úgy is értelmezhető, mint ami jögalapot ad uniós források felhasználására abortuszok közvetlen vagy közvetett finanszírozására.

A kezdeményezést 2012. május 11-én a Bizottság nyilvántartásba vette. 2014. február 28-án benyújtásra került a Bizottsághoz a több mint 1,7 millió polgár támogatását élvező, 18 tagállami részvétet bizonyító kezdeményezés.

III. A BIZOTTSÁG KÖZLEMÉNYE A KEZDEMÉNYEZÉSRE

A Bizottság 2014. április 9-én fogadta a szervezőket, akik április 10-én lehetőséget kaptak, hogy kezdeményezésüket bemutassák a Bizottság és az Európai Parlament által szervezett, az Európai Parlamentben megtartott nyilvános meghallgatáson.^[18] Az „Egy közülünk” kezdeményezés kimondta, hogy a kezdeményezés tárgya „az emberi méltóság, az élethez való jog és minden ember integritásának jogi védelme a fogantatás pillanatától kezdve, valamennyi releváns területen, ami EU-s hatáskörbe tartozik”.

A Bizottság az erre adott közleményében kitért arra, hogy az Európai Unióról szóló szerződés^[19] kifejezetten szól az emberi méltóságról, az élethez való jogról és a személyi sérthetlenséghez való jogról. Az Európai Unió Alapjogi Chartája első három cikkében az emberi méltóság, az élethez való jog és a személyi sérthetlenséghez való jog számára biztosít védelmet. Kimondja azt is, hogy az Európai Unió jogának és az Európai Unió kiadásainak meg kell felelniük a Szerződések és a Charta rendelkezéseinek, ennél fogva tiszteletben kell tartaniuk az emberi méltóságot, az élethez való jogot és a személyi sérthetlenséghez való jogot. Ez az elv érvényesül az emberi embrionális 966/2012/EU Euratom európai parlamenti és tanácsi rendelet alkalmazási szabályairól, az Európai Parlament és a Tanács 2013. december 11-i 1291/2013/EU rendelete a „Horizont 2020” kutatási és innovációs keretprogram (2014–2020) létrehozásáról és az 1982/2006/EK határozat hatályon kívül helyezéséről, az Európai Parlament és a Tanács 2014. március 11-i 233/2014/EK rendelete a 2014–2020-as időszakra szóló fejlesztési együttműködési finanszírozási eszköz létrehozásáról, az összejtekkel kapcsolatos kutatáshoz és a fejlesztési együttműködéshez kapcsolódó európai uniós jog és kiadások esetében is.

[18] A szervezők kifejezték, hogy az emberi embrió méltósága és integritása tiszteletet érdemel.

[19] Az EUSZ 2. cikke szerint „az Európai Unió az emberi méltóság tiszteletben tartása, a szabadság, a demokrácia, az egyenlőség, a jogállamiság, valamint az emberi jogok – ideértve a kisebbségekhez tartozó személyek jogait – tiszteletben tartásának értékein alapul”. Az EUSZ 21. cikke szerint „az Európai Unió nemzetközi szintű fellépése azon elvekre épül, amelyek létrehozását, fejlődését és bővítését vezérelték, és arra irányul, hogy ezek érvényesülését a világ többi részén is előbbre vigye; ezek az alapelvek a demokrácia, a jogállamiság, az emberi jogok és alapvető szabadságok egyetemes és oszthatatlan volta, az emberi méltóság tiszteletben tartása, az egyenlőség és a szolidaritás elvei, valamint az Egyesült Nemzetek Alapokmányában foglalt elvek és a nemzetközi jog tiszteletben tartása”.

Kiemelte, hogy figyelemmel kell lenni arra, hogy az emberi embrionális őssejtekre irányuló kutatás^[20] megalapozhatja az egészségügyi ellátás következő generációját: biztosíthatja, hogy lehetővé váljék egyes ma még kezelhetetlen és/vagy halálosnak számító betegségek – köztük a Parkinson-kór,^[21] a cukorbetegség, az agyi érkatasztrófa (stroke), a szívbetegségek és a vakság – kezelése, gyógyítása. Hivatkozott arra, hogy a kutatók szinte mindig a már meglévő sejtvonalakat használják fel, nem pedig a meddősegi kezelése során megmaradt és feleslegessé vált, az érintettek által kifejezetten, írásban, a következmények teljes tudatában kísérleti célra adományozott blasztocisztákból^[22] hoznak létre újakat.^[23] Jelenleg az emberi embrionális őssejtekkel kapcsolatos kutatásokat – különböző ellenőrzésekhez és feltételekhez kötve – tizennyolc tagállam engedélyezi, három tiltja, a többi tagállamban pedig nincs konkrét szabályozás. Kiemelte, hogy a 2012-ben Nobel-díjjal kitüntetett Jamanaka Sinja a következőket mondta: „Az embrionális őssejtek továbbra is fontosak az indukált pluripotens őssejtek^[24] kutatásához. Az embrionális őssejtekkel kapcsolatos kutatás eredményeit, például a különböző típusú sejtek létrehozásának módszereit felhasználjuk az indukált pluripotens őssejtek kutatásában. Ezért fejlődhetett az indukált pluripotens őssejtek kutatása ilyen gyorsan. Emellett az embrionális őssejteket kontrollanyagként (ellenőrzési célból) is felhasználják a kutatók, amikor az indukált pluripotens^[25] őssejtekkel kísérleteznek, és értékelik azok minőségét.”

Mindezek alapján a Bizottság konzultációt folytatott, figyelembe vette az Európai Etikai Csoport ajánlását, az Eurobarométer felmérés megállapításait^[26] és akként foglalt állást, hogy az Európai Unió támogatást nyújthat az egészségügyi

[20] A kutatásra az Európai Unió működéséről szóló szerződés (EUMSZ) 182. cikke vonatkozik: az Európai Parlament és a Tanács rendes jogalkotási eljárás keretében, a Gazdasági és Szociális Bizottsággal folytatott konzultációt követően többéves keretprogramot fogad el, amely felöleli az Unió valamennyi tevékenységét. Az EU kutatási keretprogramjainak elfogadása nem sértheti a kutatás területén a tagállamok által folytatott tevékenységet. Ennek az az oka, hogy az EU elsődleges joga (a Lisszaboni Szerződés) értelmében a kutatás párhuzamos hatáskörbe tartozik. Az EUMSZ 4. cikkének (3) bekezdése szerint [a] kutatás, a technológiafejlesztés és az űrkutatás területén az Unió hatáskörrel rendelkezik egyes intézkedések megtételére, így különösen programok kidolgozására és megvalósítására; e hatáskör gyakorlása azonban nem akadályozhatja meg a tagállamokat saját hatásköreik gyakorlásában.

[21] Napjainkban például becslések szerint 1,2 millió európai szenved Parkinson-kórban.

[22] Előbrény korai barázdálódása során jön létre (ld.: Mándl, 2015, 87.).

[23] Az Egyesült Államokban, Franciaországban, Dél-Koreában és az Egyesült Királyságban jelenleg is folyóknak például a gerincvelő-sérüléssel, a szívelégtelenséggel és a vakság különböző formáival kapcsolatban olyan klinikai vizsgálatok, amelyek emberi embrionális őssejteken alapulnak. Japánban most indítanak egy klinikai vizsgálatot indukált pluripotens őssejtekkel. Az indukált pluripotens őssejtek felfedezése és az ez irányú fejlődés az emberi embrionális őssejtekkel kapcsolatos kutatáson alapszik, és az embrionális őssejtek továbbra is fontosak az indukált pluripotens őssejtek kutatásának továbbviteléhez – a két területre vonatkozó tudás kiegészíti egymást.

[24] Az az őssejt, amelyből minden embryonális és felnőtt szövet kialakulhat (ld.: Mándl, 2015, 87.).

[25] Olyan felnőtt, specializálódott sejtek, amelyeket genetikailag átprogramoztak, számos tulajdonsága hasonló az embrionális őssejtekéhez.

[26] Európában véletlenszerűen kiválasztott polgárokat kérdeztek meg arról, hogyan vélekednek különböző kérdésekről, köztük az embrionális őssejtekre irányuló kutatásról. A megkérdezettek többsége támogatta az embrionális őssejtek kutatását.

kutatás területén, lehetőség van az emberi embrionális őssejtek kutatására, de a kutatás csak az őssejtvonalak létrehozása utáni szakaszra terjedhet ki. Kiemelte, hogy tiszteletben kell tartani a nemzeti jogszabályokat; minden projektet szakmai értékelés keretében ellenőrizni kell és szigorú etikai felülvizsgálatnak kell alávetni; az Európai Unió finanszírozása nem használható fel új őssejtvonalak létrehozására, sem olyan kutatásra, amely embriók elpusztításával jár – akkor sem, ha ez őssejtekhez jutás céljából történik.

A Bizottság hivatkozott arra is, hogy a 2014–2020-as időszakra szóló új finanszírozási eszközökre történő javaslatlétéle előtt – a hatásvizsgálaton és a különböző értékelések, ellenőrzések és időközi jelentések belső elemzésén túlmenően – konzultációt tartott az Európai Unió külső tevékenységének jövőbeli finanszírozásáról, ahol megállapította, hogy a fejlesztéspolitika prioritásait és célkitűzéseit mind az Európai Parlament, mind a Tanács egyértelmű többséggel támogatja. Az egészségügy területén az európai uniós finanszírozás a partnerországok egészségügyi rendszereinek megszilárdítására irányul akként, hogy a tagországok képesek legyenek egyetemes hozzáférést nyújtani minőségi egészségügyi szolgáltatásokhoz. Mindaddig, amíg a tagállami egészségügyi rendszerek tiszteletben tartják az emberi jogokat és a nemzetközi követelményeket, addig a partnerországok szuverén joga annak eldöntése, hogy állampolgárainak milyen szolgáltatásokat kínál és miként. Az Európai Unió szerepe abban áll, hogy támogassa a tagállamok hatékony rendszereinek kifejlesztését, amelyek segítségével hatékonyan nyújthatók egészségügyi szolgáltatások.^[27]

Emellett azt is kimondta, hogy az európai uniós fejlesztési támogatás nem támogatja a terhességmegszakítás családtervezési módszerét. Azt kívánja elérni, hogy prioritást kapjon a nem kívánt terhességek megelőzése, és így megszűnjék a terhességmegszakítás iránti igény. Az európai uniós finanszírozás a veszélyeztetett és hátrányos helyzetű nők, a serdülő lányok, az egyedülálló nők,^[28] a menekültek, a lakóhelyüket megváltoztatni kényszerülő nők, a HIV-vel élő nők^[29] és a nemi erőszak áldozatainak igényeit helyezi előtérbe.

Kiemelte, hogy az Európai Unió támogatásában részesülő kedvezményezeteknek és a személyzetének tiszteletben kell tartania az emberi jogokat, melyeket különféle ellenőrző tevékenységek, valamint a fékek és ellensúlyok biztosítják akként, hogy független értékelések segítségével nyomon követik az eredményeséget. A 2012-ben született értékelés szerint az uniós támogatás jelentős mértékben hozzájárult az egészségügyi szolgáltatások minőségének javulásához.^[30] A monitoringok és az értékelések, a pénzügyi ellenőrzések és a vizsgálatok pedig biztosítják a külső támogatási műveletek jog- és szabályszerűségét. Mindezek

[27] EUR-Lex, 2010.

[28] Kovács, 2016, 24.

[29] Nogel, 2015(a), 15.

[30] Európai Bizottság, 2014.

alapján 2014. május 28-án a Bizottság közleményében jelezte, hogy semmilyen lépést nem szándékozik tenni a kezdeményezésben foglalt kérdések tekintetében.

IV. AZ EURÓPAI UNIÓ TÖRVÉNYSZÉKÉNEK DÖNTÉSE

A kezdeményezés szerzői nem találták kielégítőnek a közleményben foglaltakat, így 2014. július 25-én az Európai Unió Törvényszékétől elsődlegesen annak megsemmisítését, másodlagosan pedig az európai polgári kezdeményezésről szóló rendelet 10. cikke (1) bekezdése c) pontjának megsemmisítését kérték. Álláspontjuk értelmében a Bizottság megsértette az európai polgári kezdeményezésről szóló rendelet 10. cikk (1) bekezdés c) pontját, mert nem terjesztett elő jogi aktusra irányuló javaslatot; a közleményben nem külön-külön foglalta össze az európai polgári kezdeményezésről alkotott jogi és politikai következtetéseit; a Bizottság e mulasztása az EUSZ 11. cikk (4) bekezdése megsértésének is minősül; továbbá a Bizottság megszegte az indokolási kötelezettségét, valamint több értékelési hibát is elkövetett.

A Törvényszék 2015. november 26-i végzésével - mint elfogadhatatlant - elutasította a keresetet a másodlagos kereset körében, mert azt a határidő lejártát követően terjesztették elő.^[31]

A Törvényszék 2018. április 23-án meghozott ítéletével^[32] elutasította az elsődleges, azaz a Bizottság közleményével szemben benyújtott keresetet is.^[33]

Indokolásában kifejtette, hogy a Bizottság megfelelően indokolta határozatát, és a jogi helyzet értékelése során nem követett el nyilvánvaló hibát. Álláspontja szerint az európai polgári kezdeményezéshez való jog gyakorlása nem kényszerítheti a Bizottságot jogi aktusra irányuló javaslat előterjesztésére. Egy ezzel ellentétes értelmezés azt eredményezné, hogy az európai polgári kezdeményezésekkel kapcsolatos jogalkotási kezdeményezésre irányuló jogkörének gyakorlása során a Bizottságot megfosztják minden mérlegelési jogkörétől. Kitért arra, hogy a Bizottság vizsgálta, hogy az uniós kiadások összhangban vannak-e az uniós Szerződésekkel és az Alapjogi Chartával és azt is, hogy az Európai Unió összes kiadása - és a kutatás, a fejlesztési együttműködés és a közegészségügy területein eszközölt kiadások is ide tartoznak - tiszteletben tartja-e az emberi méltóságot, az élethez való jogot és a személyi sérthetlenséghez való jogot. A Bizottság kifejtette, hogy a kezdeményezés szerzőinek fontos kéréseire reagált a jogszabály, így az Európai Unió nem finanszírozza az emberi embriók megsemmisítését, és megfelelő ellenőrzéseket is alkalmaz. A Bizottság kiemelte, hogy a fejlődő országokban

[31] EUMSZ 263. cikk.

[32] European Citizens' Initiative One of Us és társai kontra Bizottság T-561/14. számú ügyében hozott ítélet.

[33] A Törvényszék határozata ellen annak közlésétől számított két hónapon belül kizárólag jogkérdésekre vonatkozó fellebbezést lehet benyújtani a Bírósághoz.

az egészségügyi ágazat részére biztosított uniós támogatás révén a biztonságos és minőségi szolgáltatásokhoz való hozzáférés jelentős mértékben hozzájárul a terhességmegszakítások számának csökkentéséhez, valamint hogy a fejlődő országokban alkalmazott terhességmegszakítások finanszírozásának megtiltása gátolná az Európai Uniót a fejlesztési együttműködés területén meghatározott célkitűzések, különösen az anyák egészségének védelmére vonatkozó célkitűzés megvalósításában.

A Törvényszék rámutatott arra, hogy a Bizottság nem követett el nyilvánvaló értékelési hibát, amikor figyelembe vette az emberi embriók élethez való jogát és emberi méltóságát, amellet, hogy az összejtekkel kapcsolatos olyan kutatás szükségleteit is figyelembe vette, amely a ma még kezelhetetlen vagy halálosnak számító betegségek – köztük a Parkinson-kór, a cukorbetegség, az agyi érkatasztrófa (stroke), a szívbetegségek és a vakság – kezelésére szolgálhat. A Bizottság a nem biztonságos terhességmegszakítások és az anyai halandóság között fennálló kapcsolatot is bizonyította, így nyilvánvaló értékelési hiba elkövetése nélkül tudott arra a következtetésre jutni, hogy a terhességmegszakítások finanszírozási tilalma gátolná az Uniót az anyai halandóság csökkentésével kapcsolatos célkitűzés elérésében.^[34]

V. AZ EURÓPAI UNIÓ BÍRÓSÁGA ELŐTTI ELJÁRÁS

A kezdeményezők a Törvényszék ítéletével szemben fellebbezést nyújtottak be a Bírósághoz. A 2018. szeptember 7-én benyújtott keresetben a Törvényszék ítéletének hatályon kívül helyezését és a Bizottsági közlemény megsemmisítését kérték.^[35] Álláspontjuk szerint a Törvényszék tévesen alkalmazta a jogszabályokat (EUSZ 11. cikk (4) bekezdése, EUMSZ 24. cikke és a 211/2011 rendelettel együttesen értelmezett EUSZ 117. cikke), mivel a Bizottságot megillető mérlegelési jognak összhangban kell állnia az európai polgári kezdeményezés céljaival. A Törvényszék ítéletében nem vette figyelembe a rendelet mögött meghúzódó jogalkotói szándékot, és annak érvényesítését következetesen elmulasztotta. Hivatkoztak arra is, hogy a Törvényszék tévesen alkalmazta a jogot, amennyiben nem állapította meg, hogy a bizottsági közleményben a Bizottság nem a 211/2011/EU rendeletben előírt módon, azaz nem külön-külön foglalta össze jogi és politikai következtetéseit. Kifogásolták, hogy a Törvényszék nem kellő gondossággal végezte el a bizottsági közlemény felülvizsgálatát. A Törvényszék korlátozott

[34] Az Európai Unió Törvényszéke, 52/18. sz. sajtóközlemény.

[35] A polgári kezdeményezésről szóló európai parlament és a tanács 211/2011/EU rendelet 10. cikk (1) bekezdés c) pont értelmében a polgári kezdeményezés 9. cikknek megfelelő benyújtását követően a Bizottság három hónapon belül közleményben foglalja össze a polgári kezdeményezésről alkotott jogi és politikai következtetéseit, az esetlegesen megtenni kívánt lépéseit, és ezek okait, illetve, ha nem kíván lépéseket tenni, ennek okait.

felülvizsgálati mércét alkalmazott, mégpedig a nyilvánvaló hiba tesztjét. Előadta, hogy a Bizottság – többek között – nem alkalmazta megfelelően az Oliver Brüstle kontra Greenpeace eV ítéletben foglaltakat, valamint nem vizsgálta, hogy mik a következményei a „háromszoros védelem” rendszerének, mert az nem tartalmaz etikai biztosítékokat. Ténylegesen arra ösztönzi a tagállamokat, hogy saját etikai biztosítékaikat gyengítsék annak érdekében, hogy hozzáférjenek a kutatási alapokhoz. Kérte értékelni azt is, hogy a Bizottság nyilvánvaló hibát vétett annak állításával, hogy a terhességmegszakítás lehetőségének biztosítása az ICPD 1994-es cselekvési programjából és az ENSZ millenniumi fejlesztési céljaiból fakadó kötelezettség, így a fejlődő országokban működő, terhességmegszakítást segítő vagy végző szervezetek finanszírozása kedvezőtlenül hat az anyák egészségére, szemben az e nemzetek súlyos munkaerő- és forráshiánnyal küzdő egészségügyi rendszereinek finanszírozási növelésével. Kifogásolta, hogy a Törvényszék a kezdeményezést három konkrét jogalkotási javaslat benyújtására irányulóként fogta fel, holott a kezdeményezés célja az embrió méltóságának védelme.

A Bíróság az ügyet másodfokon még nem bírálta el, Puppincck és társai kontra Bizottság C-418/18 P ügyszám alatt folyamatban van. Az első tárgyalás időpontja 2019. március 25-e volt, amely elhalasztásra került, a főtanácsnoki indítványt 2019. július 29-én hirdették ki.

A főtanácsnoki indítvány két jelentős elvi kérdést vetett fel. Először, hogy köteles-e a Bizottság konkrét jogalkotási javaslatot előterjeszteni valamely sikeres európai polgári kezdeményezést követően? Másodsor, milyen terjedelemben alkalmazandó bírósági felülvizsgálat a Bizottság által valamely sikeres európai polgári kezdeményezést követően elfoglalt álláspont felülvizsgálata során?^[36]

Michal Bobek főtanácsnok kifejtette, hogy a kezdeményezés olyan intézményi mechanizmus, amely a jogalkotási folyamatban helyezkedik el. Célja a Bizottság felkérése arra, hogy – hatáskörén belül – terjesszen elő jogalkotási javaslatot. A kezdeményezés a Bizottság jogalkotáskezdeményezési jogát nem érinti. A jogi és a politikai indokok közötti különbségtételre vonatkozóan arra a következtetésre jutott, hogy a közlemény teljesíti a polgári kezdeményezésről szóló rendelet (20) preambulumbekazdással összhangban értelmezett 10. cikk (1) bekezdésének c) pontjában foglalt rendelkezéseket, mert a bizottsági közlemény „Háttér” címet viselő 2. pontja a jogi helyzetet, míg „Az európai polgári kezdeményezésben foglalt indítványok értékelése” címet viselő 3. pontja a politikai értékelést tartalmazza. A bírósági felülvizsgálat körében hivatkozott a Rica Food ítéletben^[37] a felülvizsgálat megfelelő terjedelmére utaltakra. Megállapítja, hogy a Bizottság kezdeményezési hatáskörének politikai vonatkozása korlátozott mértékű felülvizsgálatot tesz szükségessé. A nyilvánvaló értékelési hibák körében kimondta, hogy a Bizottság a hatásvizsgálaton és a különböző értékelések, ellenőrzések

[36] Az Európai Unió Törvényszéke, 52/18. sz. sajtóközlemény.

[37] C-40/03. P. Rica-Foods ügyben 2005. július 14-én hozott ítélet.

és időközi jelentések belső elemzésén túlmenően, további konzultációt tartott, melyeket megfelelően értékelt. A főtanácsnok kitért arra is, hogy a kezdeményezés célja nem az emberi embrió jogállásának meghatározása vagy egyértelművé tétele volt, hanem az, hogy a Bizottság terjessze az uniós jogalkotó elé a megjelölt három javaslatot. Mindezek alapján mind az öt fellebbezési jogalapot indítványozta elutasítani.

VI. AZ EURÓPAI UNIÓ BÍRÓSÁGÁNAK ÍTÉLETE

A Bíróság 2019. december 19-én hozott az ügyben ítéletet, amelyben mind az öt fellebbezési jogalapot és így a fellebbezést elutasította. Az ítélete indokolásaként a főtanácsnoki indítványban foglaltakat rögzítette. Kiemelte, hogy a 98/44/EK európai parlamenti és tanácsi irányelvnek, amelynek értelmezése az említett ítélet tárgyát képezi, nem célja, hogy az emberi embriók tudományos kutatás keretében történő felhasználását szabályozza, mivel ezen irányelv célja a biotechnológiai találmányok szabadalmazhatóságára korlátozódik, míg a Brüstle ítélet pedig nem tartalmaz olyan értékelést, amely szerint az emberi embriók felhasználásával járó tudományos kutatásokat az Unió semmilyen esetben sem finanszírozhatja. A Kezdeményezés valós célja a kérelme alapján, hogy felkérje a Bizottságot, három, meglévő vagy tervezett, az uniós költségvetésre, a kutatásra és innovációra, valamint a fejlesztési együttműködésre vonatkozó uniós jogi aktus módosítására irányuló jogalkotási javaslatot terjesszen elő, nem pedig az, hogy az emberi embrió jogállásának meghatározására vagy egyértelművé tételére irányuló javaslatot is előterjesszen, ezért a bíróság erre a kérdésre nem tért ki.

VII. ÖSSZEZÉS

A tanulmány összefoglalta, hogy a „One of Us” Európai Polgári Kezdeményezés pontosan milyen kérdések megvitatását kezdeményezte. Azonban a valódi kérdés, hogy „a technológia fejlődésének lehet-e és szükséges-e korlátokat szabni etikai, erkölcsi megfontolások alapján”,^[38] ha a probléma súlyát kívánjuk érzékeltetni, akkor bizonyos fogalmakat és az ahhoz kapcsolódó elméleteket is meg kell vizsgálnunk. A kérdés az, hogy melyik emberi élet fontosabb? Az Alaptörvény I. cikk (2) bekezdése értelmében tilos emberen tájékoztatáson alapuló, önkéntes hozzájárulása nélkül orvosi vagy tudományos kísérletet végezni, míg a X. cikke kimondja, hogy Magyarország biztosítja a tudományos kutatás szabadságát. Mi a korlátja a két jognak? Az Alaptörvény ezt az I. cikk (3) bekezdésében megfogalmazott szükségességi-arányossági teszt alapján határozza meg, így alapvető jog más alapvető jog

[38] Dósa, 2012, 28.

érvényesülése vagy védelme érdekében, a feltétlenül szükséges mértékben, az elérni kívánt céllal arányosan, az alapvető jog lényeges tartalmának tiszteletben tartásával korlátozható.^[39] Vajon ez alapján hogyan ütköznek a jogi szempontok és az erkölcsi nézetek? Valamint, hogy hol kezdődik az emberi élet?

A kérdéssel a bioetika foglalkozik,^[40] amely olyan szerteágazó jogi terület, amelynek egyik része az, amely az emberi embriókat érintő orvosi biológiai beavatkozás, az ezekkel összefüggő állami védelmi kötelezettség, illetve annak részbeni elvetése és az embriók társadalmi célokra való felhasználása^[41] problematikáját kutatja. Ennek során került vizsgálat alá az emberi élet kezdete.

Biológiai értelemben az élet kezdetét többféle elmélet magyarázza. Így például az emberi élet kezdete lehet egyrészt a megtermékenyítés, azaz a sejtegyesülés, amely új individuumot^[42] testesít meg, illetve a funkcionális egyedi génállomány (kb. egy héttel a megtermékenyítés után) kialakulásának időpontja is.^[43] Egy másik elmélet szerint az emberi embrió feltétlen életvédelemhez való joggal bír, mert benne rejlik a kifejlett emberré válás lehetősége. Az azonosság- és a kontinuitás elmélete szerint: „Abból az azonosságból, amely a felnőtt és az embrió között fennáll, és abból a tényből, hogy a felnőttnek van emberi méltósága, következtethetünk az embrió emberi méltóságának meglétére is”.^[44] Mary Anne Warren álláspontja, hogy az embrió nem tekinthető személynek, márpedig morális státust kizárólag a személyeknek tulajdoníthatunk.^[45] Peter Singer érdekelméletének kiindulási pontja az, hogy amíg az embrió fejlettségben nem éri el azt a stádiumot, amikor fájdalomat képes átélni, addig nem tekinthető morális státussal bíró lénynek. Joel Feinberg elmélete szerint az embrióknak lehetnek bizonyos morális igényei, amelyek fejlődésével együtt erősödnek, de a születésig nem lehetnek teljes értékűek.^[46] Ronald Dworkin szerint az „emberi élet szentségét” két összetevő alkotja, a biológiai lét és az emberi élet megélésének folyamata. Az embrió és a magzat^[47] számára a megélés folyamata még nem kezdődött el, ezért morális státusa nem egyezhet meg a már megszületettekével.^[48] Zeller Judit szerint az individualitás elérése, az embrió 14 napos korában következik be, az in vitro embriók esetében a morális státus a szociális térben való megjelenéshez köthető.^[49]

[39] Julesz, 2016, 44.

[40] Kovács, 2018, 21-30.

[41] Zeller, 2009.

[42] Wille, 2002, 99.; Schockenhoff, 2001, 235-257.

[43] Templeton, 2005, 13.

[44] Stoecker, 2001, 129.

[45] Warren, 1973, 460.

[46] Feinberg, 1979, 43.

[47] A méhmagzat három elmélete szerint, a magzat embernek tekintendő (1), nem ember (2), egyes fejlődési szakaszaiban más erkölcsi és jogi megítélés alá esik (3). Ld.: Gyöngyösi, 2002, 59.

[48] Vö. Dworkin, 1993.

[49] Zeller, 2009.

A természetjog szerint léteznek örök erkölcsi törvények, amelyek a tételes jog legitimációs alapját adják.^[50] Megkülönbözteti az isteni észt, az emberi észt és a jogot megtestesítő törvényeket. Hugo Grotius szekuláris alapokra helyezte az emberi jogok igazolását, de rögzíti azt is, hogy az emberi természet végső soron az istentől származik. A szerződéselméletek képviselői vallják, hogy az ember (az élet, a szabadság, az egyenlőség és a tulajdon alapján) a társadalmi szerződés révén hozta létre az államiséget. Locke szerint csupán azért, mert az ember emberi lény, megilletnek bizonyos jogok és nem azért, mert valamely társadalmi viszonyrendszer tagja.^[51] Kant szerint az emberi jogok azért illetik meg az embert, mert „eszes és akarattal bíró lény”, aki képes morális döntések meghozatalára.^[52] A jogpozitivizmus hagyománya szerint egyrészt a jog az empirikus tények egyik fajtája, másrészt a jog és az erkölcs megkülönböztetendő.^[53] Hart elmélete visszanyúlt John Stuart Mill gondolataihoz, amely szerint kikényszeríthető az erkölcs a jog által. A kérdés, hogy „hol húzódnak a társadalom egyén feletti - kényszerítő, tehát jogi eszközökkel is érvényesíthető - hatalmának korlátai?” Mill szerint a társadalom beavatkozhat, ha az egyén magatartásával másnak sérelmet okozna.

A jog és az erkölcs ütközése,^[54] valamint az embrió felhasználása a közösség érdekében vizsgálható a fenti elméletek mentén az egyes országokban.^[55] Azokban az országokban, ahol az embriót embernek tekintik, ott az embriókutatást tilalmazó szabályzás van jelen. Ahol az embriót nem tekintik embernek, a kutatásszabályozás nem esik a tiltó kategóriába.^[56] Magyarországon megengedőbb az attitűd.^[57] Ennek indoka az a meggyőződés, hogy a tudományos fejlődés szabadságát nem szabad akadályozni, illetve, hogy hiába lenne tilos, úgymint megvalósul, ezért inkább a törvényes keretek kialakítása a cél. A felmerülő problémákra adott válaszok a meggyőződés által meghatározottak, nehéz általánosan elfogadható, akár jogi szabályozás formájában megjelenő megoldás kidolgozása.^[58] A társadalmi megítélés a technológia fejlődésével (a gyógyítás új lehetőségei)^[59] és az ismeretek hiányában (objektív tájékoztatás elmaradása, befolyásolhatóság) bizonytalanabb, az attitűdök ambivalensek, köztes jellegű képet mutatnak. A jog^[60] a pillanatnyi társadalmi igény alapján kívánja szabályozni a magzat (embrió) jogát.^[61] Az Európai Unióról szóló szerződés 11. cikkének (4) bekezdése, valamint az Európai Unió működéséről szóló szerződés, uniós polgárságra vonatkozó 24.

[50] Szigeti-Takács, 2004, 178-179.

[51] Szigeti-Takács, 2004, 272.

[52] Frivaldszky, 2001, 300.

[53] Lyons, 2004, 29.

[54] Kovács, 2015, 102.

[55] Kovács, 2017(a), 240.

[56] Gaskell, 2019.

[57] Kovács, (2017b), 11.

[58] Kovács-Németh-Gellér, 2005(a), 7- 23.; Kovács-Németh-Gellér, 2005(b), 3-23.

[59] Nogel, 2017, 20.

[60] Kovács, 2018, 154.

[61] Gyöngyösi, 2002, 59.

cikke rendelkezik az európai polgári kezdeményezés intézményének felállításáról, amely a tagállam polgárai felől a Bizottság felé történő kommunikációt szolgálja, de csakis olyan ügyekben, olyan szakpolitikai területeken, amely a Bizottság hatáskörébe tartozik. A legfontosabb társadalmi kérdésekben uniós szintű társadalmi vita kibontakozására nyújt lehetőséget, az uniós polgárok javaslatot tehetnek az uniós jogszabályok módosítására. Jelen kezdeményezés célja az volt, hogy a fogantatás pillanatától az élethez való jogra, az emberi méltóságra hivatkozva felszólaljanak azért, hogy az Európai Unió tiltsa, illetve ne támogassa az olyan tevékenységek folytatását, amelyekben feltételezhetően emberi embriók megsemmisítése történik. A Bizottság a kezdeményezést megvizsgálta, de nem nyújtott be jogszabály tervezetet, mert úgy ítélte meg, a meglévő támogatási keret nem szorul változtatásra.^[62]

E kezdeményezés kapcsán kiemelhetjük, hogy az orvos, a jogász, a páciens, vagy a laikus ember érdekei egymásnak feszülhetnek,^[63] a jog nem mindig képes a tudományos fejlődéssel lépést tartani, így egyes kérdések szabályozatlanok, míg másokat a túlszabályzás veszélye fenyeget.^[64] A jogszabályokat vizsgálva megállapítható, hogy a jog és a politika mellett az erkölcsnek is szerepe van, kiemelkedően ott, ahol olyan életviszonyokat vizsgálunk, amelyeknek erős az erkölcsi színezetük. Az etika és a jog nélkül nem tárhatóak fel a társadalmi problémák, ez a jog erkölcsi alapja.^[65]

Az Európai Polgári kezdeményezés honlapja szerint jelenleg 12 kezdeményezés van folyamatban, azaz vagy a támogató nyilatkozatok gyűjtésének szakaszában, vagy – mivel a gyűjtés szakasza már lezárult – a nyilatkozatok hitelesítésének szakaszában. Magyar vonatkozású példa a 2016. decemberében lezárult, a család fogalmi meghatározásának vitáihoz kapcsolódó „Anya, apa, gyerekek” polgári kezdeményezés a házasságért és családért.

IRODALOM

- Az Európai Unió Bírósága, Patrick Grégor Puppincz és társai kontra Európai Bizottság (2019) (Elérhető: [http://curia.europa.eu/juris/liste.jsf?oqp=&for=&mat=or&jge=&td=%3BALL&jur=C%2CT%2CF&num=C-418%252F18&page=1&dates=&pcs=Oor&lg=&pro=&nat=or&cit=none%252CC%252CCJ%252CR%252C2008E%252C%252C%252C%252C%252C%252C%252C%252C%252C%252C%252C%252C%252C%252Ctrue%252Cfalse%252Cfalse&language=hu&avg=&cid=2278763](http://curia.europa.eu/juris/liste.jsf?oqp=&for=&mat=or&jge=&td=%3BALL&jur=C%2CT%2CF&num=C-418%252F18&page=1&dates=&pcs=Oor&lg=&pro=&nat=or&cit=none%252CC%252CCJ%252CR%252C2008E%252C%252C%252C%252C%252C%252C%252C%252C%252C%252C%252C%252C%252Ctrue%252Cfalse%252Cfalse&language=hu&avg=&cid=2278763). Letöltés ideje: 2019. április 25.)
- Az Európai Unió Törvényszéke, 512/18. sz. sajtóközlemény (Elérhető: <http://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=216560&pageIndex=0&doclang=hu&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=2278763>, Letöltés ideje: 2019. szeptember 5.)

[62] Frivaldszky Edit korabeli nyilatkozata szerint „a bizottság döntése nyomán az európai polgári kezdeményezés az eredeti céljával éppen ellenkező hatást ért el: Brüsszel távolabb került az európaiaktól, mint valaha.” (Barankovics Alapítvány, 2019).

[63] Kovács, 2017(c), 16.

[64] Kovács, 2008, 10.

[65] Belinszky, 2013.

- Barankovics Alapítvány: Az Unió és polgárai (Elérhető: <https://barankovics.hu/cikk/brusszelbol-jelentjuk/az-unio-es-polgarai>, Letöltés ideje: 2019. április 25.)
- Dósa Ágnes (2012): *Összehasonlító egészségügyi jog; Orvosetikai kérdések jogi szemmel*. Complex, Budapest.
- Dworkin, Ronald (1993): *Life's Dominion: An Argument about Abortion and Euthanasia*. Harper Collins, London.
- Egy közülnk. (Elérhető: <http://egykozulunk.2p.hu/customPages/alairoivek-orszagonkent>. Letöltés ideje: 2019. április 25.)
- EUR-Lex (2005) C-40/03. P. Rica-Foods ügyben 2005. július 14-én hozott ítélet (Elérhető: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:62003CJ0040&rom=HU>,. Letöltés ideje: 2019. szeptember 5.)
- EUR-Lex (2010) A bizottság közleménye az Európai Parlamentnek, a Tanácsnak, az Európai Gazdasági és Szociális Bizottságnak és a Régiók Bizottságának: *A szegénység és társadalmi kirekesztés elleni küzdelem európai platformja A szociális és területi kohézió európai keretrendszere*. (Elérhető: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/HTML/?uri=CELEX:52010DC0758&from=EN>. Letöltés ideje: 2019. április 25.)
- Európai Bizottság, 2014. (Elérhető: <https://ec.europa.eu/transparency/regdoc/rep/1/2014/HU/1-2014-355-HU-F1-1.Pdf>. Letöltés ideje: 2019. április 25.)
- Európai Parlament - Jelentés a polgári kezdeményezésről szóló európai parlamenti és tanácsi rendeletre irányuló javaslatról (COM(2010)0119 – C7-0089/2010-2010/0074(COD)) (2010) (Elérhető: <https://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+REPORT+A7-2010-0350+0+DOC+XML+V0//HU> Letöltés ideje: 2019. április 25.)
- Feinberg, Joel (1979): Abortion. In: *Freedom and Fulfilment*. Princeton University Press, Princeton N. J.
- Frivaldszky János (2001): *Természetjog. Eszmetörténet*. Szent István Társulat, Budapest.
- Gaskell, George et al.: Europeans and Biotechnology in 2005: Patterns and Trends. Final report on Eurobarometer 64.3 (Elérhető: http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_244b_en.pdf. Letöltés ideje: 2019.12.02).
- Gyöngyösi Zoltán (2002): *Az élet és test feletti rendelkezések joga*. HVG-ORAC Kiadó, Budapest.
- Julesz Máté (2016): *Az orvosi jog aktualitásai, Az eutanáziától a klónozásig*. Medicina, Budapest.
- Kovács Gábor (2018): *Egészségügyi jogi kézikönyv*. Universitas Győr Kft., Győr.
- Kovács Gábor – Németh Imre – Gellér Balázs (2005): Az egészségügyi beavatkozás, az orvostudomány kutatás rendje és az egészségügyi önrendelkezés elleni bűncselekmények szabályozására az új Büntető Törvénykönyvben: 1. rész. In: *Büntetőjogi Kodifikáció*. 2005/1. szám. HVG-ORAC Kiadó, Budapest.
- Kovács Gábor – Németh Imre – Gellér Balázs (2005): Az egészségügyi beavatkozás, az orvostudomány kutatás rendje és az egészségügyi önrendelkezés elleni bűncselekmények szabályozására az új Büntető Törvénykönyvben: 2. rész. In: *Büntetőjogi Kodifikáció*. 2005/2. szám. HVG-ORAC Kiadó, Budapest.
- Kovács Gábor (2017): Az emberen végzett kutatás jogi kérdései. In: Kovács Gábor (szerk.): *Egészségügyi és szociális jog*. Universitas Győr Kft., Győr.
- Kovács Gábor (2016): Legal Background of Embryonic Stemcell Research in Europe. In: *IALM Intersocietal Symposium, P5 Medicine & Justice : Abstract Book*. International Academy of Legal Medicine, Venice.

- Kovács Gábor–Szombati Ivett (2017): Legal Background of Embryonic Stem Cell Research in Europe. In: *Medicine and Law*, 2017/2. 23rd Annual Congress of World Association for Medical Law.
- Kovács Gábor (2016): Anyai szempontok, vagy a jogkövetkezményektől való félelem? In: *Med et Jur*. 2016/2. szám. Egészség Joga Alapítvány, Budapest.
- Kovács Gábor (2008): *Bioetika és büntetőjog*. Széchenyi István Egyetem, Győr.
- Kovács Gábor (2015): *Az egészségügyi beavatkozás és kutatás rendje elleni bűncselekmények, valamint az egészségügyi önrendelkezési jog megsértése*. Universitas Győr Kft., Győr.
- Lyons, David (2004): A jogpozitivizmus alapítói és alapjai. In: Bódig Mátyás – Gyórfi Tamás–Szabó Miklós (szerk.): *A Hart utáni jogelmélet alapproblémái*. Bíbor Kiadó, Miskolc.
- Mandl József (szerk.) (2015): *Válogatás az Egészségügyi Tudományos Tanács Állásfoglalásaiból 2001-2014*. Semmelweis Kiadó, Budapest.
- Nogel Mónika (2015): A HIV-vírussal való megfertőzés büntetőjogi vonatkozásai. In: *Med et Jur*, 2015/4. szám. Egészség Joga Alapítvány, Budapest.
- Nogel Mónika (2015): A bizonyítékokon alapuló ellátás és az egészségügyi minőségbiztosítás kapcsolata. In: *Med et Jur*, 2017/2. szám. Egészség Joga Alapítvány, Budapest.
- Shockenhoff, Eberhard (2001): Die Ethik des Heilens und die Menschenwürde. In: *Zeitschrift für medizinische Ethik*. Vol. 2001. No. 47. Eberhard Karls University, Tübingen.
- Stoecker, Ralf (2002): Contra Identitätsargument: Mein Embryo und ich. In: *Der moralische Status menschlicher Embryonen*. De Gruyter, D. Berlin/New York.
- Szigeti Péter – Takács Péter (2004): *A jogállamiság jogelmélete*. Napvilág Kiadó, Budapest.
- Templeton, Alan R. (2005): When Does Life Begin? In: Blazer, Shraga – Zimmer, Etan Z. (eds.): *The Embryo*. Karger Publishers, Basel.
- Warren, Mary Anne (1973): On the Moral and Legal Status of Abortion. In: *The Monist*. Vol. 57, No.4. Belmont.
- Wille, Marion (2002): *Rechtsstellung des Nasciturus gegenüber der Nutzung fetaler und embryonaler Zellen*. Nomos, Baden-Baden.
- Zeller Judit (2009): *A testen kívül létrejött embriók morális és jogi státusa a reprodukcióhoz való jog és a tudományos kutatás tükrében*. PhD tézis. PTE ÁJK, Pécs.

Joseph Finnemore, Trianon, 1919.